

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Йшов 1689 рік... Хмельницького уже не було. Україна поступово оговтувалася від воєн і постійних набігів татар, які досить часто виступали не тільки як союзники у боротьбі із зовнішніми ворогами, але й значно шкодили налагодженню мирного і стабільного життя всередині Гетьманства.

Серйозно дошкуляли і покозачені, які бажали закріпити свій новий статус і не хотіли повертатися в розряд посполитих, претендуючи на місце тих, хто зброєю здобув собі волю.

З цією проблемою зіткнувся ще Самойлович... І Мазепі вона дісталася у спадок. Від її вирішення залежав успіх не тільки його, але й держави. Козацтво, що вийшло із війни, прагнуло стати новою соціальною елітою, беручи активну участь в урядуванні територій Гетьманської України.

Вони прагнули обирати старшину і гетьмана згідно з козацьким звичаєм, що закріпився в народі, ставши політичним конструктом історичної минувшини модерної нації. Тут вкотре проявила себе самоврядна модель Січі, що утворилася за дніпровськими порогами століттям раніше і наприкінці XVII ст. органічно увійшла в політичну традицію народної демократії.

Єдине, що цьому заважало, то це військові гарнізони Московського царя і його прагнення керувати Україною. Мазепа із цим не погоджувався. Перше, що він зробив, так це висловив побажання, щоб ніхто не мав права просити у московитів дарчих на села і млини поза спиною гетьмана. Напевне, охочих обійти його було чимало.

Як завжди, Москва цим успішно користувалася, вербуючи у свої ряди охочих привласнити і прислужитися. Після проголошення незалежності у 1991 році подібна ситуація повториться ще не раз. І хоча Л. Кравчук, як перший Президент незалежної України, вважався тим, хто «поміж крапельками», однак гетьманом, рівним Мазепі, він не став, як і ті, хто прийшов після нього. Та й в еліту записували тоді себе не козаки, а колишні номенклатурники з кримінальними авторитетами, які чомусь подумали, що можуть керувати державою. Тому і вибрали своїм гаслом економіку, яка поза політикою. Політикою вони займалися в коридорах влади, а діалогу з народом вести ніхто не збирався, вважаючи, що той до такого ще не доріс.

За часів Мазепи було по-іншому. Економічну основу Гетьманства складала оренда, за яку точилася запекла боротьба між козацькою старшиною, що шаблею здобула собі свій статус. Як писала Т. Таїрова-

Яковлева – це «був фундамент бюджетних доходів, від якого залежав добробут українських міст і містечок».

Ця схема запроваджена ще Б. Хмельницьким, який перейняв її у поляків. Тепер вона успішно слугувала Українській державі та її економічному зростанню. Однак головним рушієм економіки гетьманства мало стати козацтво. Та біда в тому, що грошей у козаків на це не було. Тому оренда залишалася головним джерелом формування бюджету.

Мазепа розумів – ввести її одноосібним рішенням, не легітимізувавши його в народі, не можна. Важливо було знати, як до цього поставляться люди. І вони прийняли її після так званого Мазепинового опитування старшини, чимось схожого на референдум.

Цікавим є й те, що оренда була віддана не одноосібникам-орендарям, а громадам міст і сіл, що заклало основу їх економічного розвитку. До того ж була запроваджена монополія на продаж тютюну і горілки. Поряд із цим запрацювала митниця. Практично усі села і міста ставали «свободними військовими» поселеннями. Саме цим наприкінці XVII-го поч. XVIII ст. була закладена основа місцевого урядування в гетьманській Україні.

Успіх був неймовірний. Розпочалося масове переселення в Гетьманщину мешканців сусідніх територій. Йшов активний процес формування української національної еліти, на роль якої претендувала та ж сама старшина.

Правда, після поразки Мазепи (1709р.) розпочнеться процес її зросійщення і поступове перетворення в малоросійське дворянство, яке з часом обзавелося не тільки «дворами», але й мусіло правдами і неправдами служити при дворі його імператорської величності.

Так вивітрювалась героїчна історія предків і нівелювалась пам'ять поколінь, що перейшли на службу московському покровителю. Але служити вони йшли не тільки царю.

Значна їх частина мріяла про нові можливості, що відкривалися після проголошення імперії (1721р.), ідею якої Петру I нав'язав ректор Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович.

Виявляється, в Україні були інтелектуали, які зуміли змінити вектор розвитку Московського царства, запропонувавши найоптимальнішу на той час форму існування держави – імперію. Це була геніальна ідея геополітичного протистояння з Польщею й Туреччиною, яке і сьогодні інколи проявляється в досить корисливому інтересі окремих представників політичної еліти цих держав.

Біда в тім, що у цьому протистоянні України уже не було. Вона перетворилася на Малоросію, яку принижували, з якою боролися, але яку так і не змогли підкорити. І не тільки підкорити, але й русифікувати.

Та чи з'явилася би в тодішніх українських інтелектуалів можливість приборкати й цивілізувати Московію, не будь у нашій політичній традиції демократичних зразків організації влади, досвіду урядування територій і достатньої кількості освічених людей?

Та й Річ Посполита, у складі якої перебували українські землі як частина Великого князівства Литовського, була середньовічною демократією на теренах тодішньої консервативної Європи. Головні державні рішення там приймалися і затверджувалися Сеймом, а не королем.

На жаль, ця частина нашої спільної з поляками історії поки що не до кінця досліджена і потребує детального аналізу з обох боків, рівно як і відмови від упередженого ставлення до окремих подій і лідерів, яких неможливо викинути із контексту минулого обох народів.

Після тривалої перерви реформа самоврядування розпочалася в Україні аж у 2014 році. Її головною метою стало створення умов для формування ефективної і відповідальної місцевої влади. Це сталося... Однак сталося через 305 років після Мазепи і знову в умовах війни з імперською Росією...

У 2020-му з'явився новий територіально-адміністративний устрій. Україна поступово долала наслідки посткомуністичного минулого, яке стримувало її розвиток.

Здавалося, все йшло успішно. І тут «брати» не витримали, почавши відкриту збройну агресію в лютому 2022 року. В похід за унітазами і пральними машинами відправилося майже трьохсоттисячне військо здичавілого і одурманеного путінською пропагандою люду.

Що ними керувало?.. Страх втратити віртуальну значущість країни, яка вичерпала імперський потенціал і підійшла до краю своєї власної історії. Незважаючи на довготривале існування на теренах євразійського простору (1721- 2022 рр.), проєкт «Imperium Russian», як його бачив Ф. Прокопович, завершується.

«Точка зборки» слов'янського світу знову переміщується до Києва. Україна суб'єктивується в системі міжнародних відносин, а «мать городов русских», відроджуючи раніше втрачену велич, повертається в сім'ю найвпливовіших столиць європейського континенту.

Так прокладає собі дорогу історична справедливість, яка, здавалося, назавжди згоріла у вогні Десятинної церкви, накрившись руїнами Золотих

воріт і тілами незламних оборонців міста восени 1240-го року. З того часу пройшло 780 років, і ми вкотре вимушені відбивати чергову навалу війська химеричної держави, що зростала на просторах монгольських улусів після загибелі Київської Русі.

«Тут ми билися з вами за те, щоб в подальшому жити разом...»

Нещодавно один із українських військових оглядачів поділився враженнями від минулої поїздки до Новгороду. Там він побачив камінь, що був поставлений на місці битви новгородців із московитами. На камені напис: «Тут ми билися з вами за те, щоб в подальшому жити разом»... Цю фразу кожен може трактувати, як хоче, але в ній зафіксована сутність «братерства», яке вони нав'язують усім, з моменту як тільки Московія вийшла на арену історії.

Після появи централізованої держави все це було покладено в основу її зовнішньої політики. Без централізації ніяка імперія не змогла б існувати так довго. Зрозуміло, що через це будь-які демократичні перетворення в Росії не можливі в принципі, як не можлива і будь-яка демократична опозиція. Їхні слов'янофільські ідеї, що лягли в основу філософії Дугіна, засновані на німецькому романтизмі. Думаю, тепер зрозуміла природа російського фашизму, радикальний характер якого важко підперти ідеологією «русского мира», яку вони не спромоглися обґрунтувати навіть концептуально. Тому Росія у тому вигляді, в якому вона існує, не може демократизуватися.

Україна ж – навпаки. Її успіх не в централізмі, а у децентралізації влади і передачі значної частини повноважень самоорганізованим територіальним громадам.

Пройшло 335 років боротьби за народовладдя, розпочатої Іваном Мазепою в той момент, коли він став главою Козацької держави (1687 р.), а потім і всієї Наддніпрянської України. І в подальшому ніякі укази та заборони, війни та переслідування не змогли зламати волю українського народу, що прагнув свободи і справедливості.

Нарешті вона настала у 1991 році, довгоочікувана і вистраждана. Та виявилось, що тридцять років замало, щоб зрозуміти – справжня боротьба за незалежність ще тільки починається. І тут важливо, щоб хвиля інерції не зуміла понести нас у бік старого досвіду і радянських традицій, які чомусь залишаються для багатьох зрозумілішими, звичнішими і нібито своїми...

Самоорганізація – головна умова незалежності.

Війна пробудила дух нації і проявила силу її політичного характеру не в бажанні, а волінні справедливого життя в незалежній державі. Це при тому, що держава для українців ніколи не була і не є чимсь недоторканим.

Недоторканною залишається лише її незалежність. А будували вони її з необхідності самоорганізації і самоврядування як засобу захисту і усуб'єктнення себе в ній. Ось чому впродовж багатьох століть за незалежність йде запекла боротьба з тими, хто пробує у нас її відібрати.

Що ж до самоврядування, то часто поміж людей можна почути: «В Україні на одну громаду завжди знаходиться десять гетьманів!»

Десять не десять, а два так точно! Не бачу тут жодного негативу. Слова ці засвідчують – у нас є з кого вибирати! Але вибори повинні бути справедливими, інакше отримаєте майданом в голову.

Про це забувати не варто. Це давня українська традиція. Так обирали на Січі ... Так будуть обирати й надалі.

Не справився, можуть переобрати. Той, хто виправдав довіру, залишається в історії назавжди, навіть якщо допустився помилок і не досяг сподіваного результату. Ось що є головною ознакою самоврядності, яка додавала спільноті креативності і робила її стійкою соціальною групою.

Тому в Україні ніколи не любили призначенців. Хтось скаже: «Махновщина!» Не махновщина, а отаманщина – явище, що засвідчує здатність окремої території самоорганізуватися.

З давніх-давен у нас поселення вибирало отамана, який міг згуртувати громаду, захистити її, прийняти рішення. Одноосібно, не бігаючи за порадами. Адже рівень свободи визначався і визначається мірою відповідальності того, хто таким себе вважає. Ти вільний настільки, наскільки відповідальний! Це давало право наказувати. Зазвичай відповідальних мало завжди. Тому і вибирали їх з-поміж кращих. Ось де коріння української самоврядної демократії.

Гальмом у її поширенні й утвердженні була слабка організація держави. Такою, на жаль, вона залишилася і сьогодні. А все тому, що процес самоврядування суспільства досить часто переривався. Сталося це і у 1709 році, коли Україна зазнала поразки і була включена до складу російської імперії. Через втрату суб'єктності ми перестали відчувати себе вільним народом, здатним самостійно вершити свою історію. Принаймні нам так навіювали, аж поки не примусили захищатися. І тут ми зрозуміли, хто ми і до якого народу належимо. Війна довела і те, що реформу варто продовжувати. Продовжувати самоорганізовуватися, перетворюючи Україну на успішну й процвітаючу державу. Петро СЛОТЮК, член НСЖУ